

בס"ד. י"א אלול תש"פ

סדר צמצום המתפללים בימים הנוראים

הגזירה שנאלצנו להתמודד איתה, צמצום מנייני התפילה בימים הנוראים שנת תשפ"א, קשה וכואבת היא. אורית הימים הנוראים מוכתבת בעיקר מהתפילות, וחלק גדול מכך הוא התפילות ההמוניות והצבור הגדול המתפלל יחדיו.

אך כיון שצריכים לצמצם את מספר המתפללים, עומדים ושואלים הגבאים כיצד הוא השיקול הנכון, ומי יש לו זכות עדיפה: האם מי שהתפלל בשנה שעברה, או מי שמתפלל כל שנה אע"פ שלא התפלל בשנה שעברה, האם לבני משפחה אחת יש עדיפות שלא לחלקם, או למי שהוא ותיק בבית הכנסת יש עדיפות לקבל מקום קודם. ואולי כל המרבה במחיר הוא יזכה במקום, או אולי כל הקודם זוכה. ואולי - גורל הוא הפתרון הכי טוב.

כמה אנשים יכולים להתפלל?

יש לדעת תחילה את מספר המתפללים המותר. (ולפי התקנות הנוכחיות, בעיר שאינה אדומה, יש לחשב לפי 4 מ"ר בשטח רצפה לאדם. כלומר: יש למדוד היטב את כל האולמות והמעברים בהם ישהו אנשים, ולחלק ב-4, ובכך מגיעים למספר המתפללים המותר).

עזרת נשים:

אשר לשואלים אם להכניס את עזרת הנשים בחישוב שטח המתפללים, ולהופכה לשטח עבור גברים, לעני"ד בדרך כלל אין זו עצה נכונה. כי הגם שנשים פטורות מאורך התפילה, ובוודאי פטורות מתפילה בצבור, ואפילו מתקיעת שופר, מ"מ גם הן חייבות במצוות עשה של התשובה, ובדיוק כמו הגברים. וקשה מאוד להכנס לאוירת התשובה בלי התפילות בימים הנוראים. ובכן למה זה יגרע חלקן ומקומן הקטן. [ואחר כך שוב שאלו להורה הגר"ח קנייבסקי, וטעמו "תפילת הנשים חשובה למעלה"].

עם זאת, במקום שבו הנשים צעירות ועם עגלות ילדים, או במקום שבו יש מספר מועט של נשים יחסית בשטח העזרה, מומלץ להוציא את הנשים בימים אלו אל רחבה ליד בית הכנסת, שתהיה מוצלת כראוי, וחלונות בית הכנסת פתוחים לעברה, ובכך יוכלו גם הן להשתתף בתפילות ובתקיעות.

כיצד מחליטים מי יתפלל ומי לא:

ענה נבוא לברר את דין חלוקת המקומות. ובכן בשנת תקצ"א, במגפה שהיתה בזמן הגרע"א (כפי שהובא בחידושי הגרעק"א לנדריס לט ע"ב, במהדורת הגר"ש אריאל), הגבילה המלכות את הכניסה לבתי הכנסת למחצית המתפללים, באופן שבין כל שני מתפללים הושאר מקום פנוי. אז קבע הגרעק"א שהשתתפות התפילות תחולק לימים, שני ימי ר"ה כנגד לילה ויום של יוה"כ, וביניהם הטיל גורל, שבא לברר אם סדר הדילוג יתחיל במקומות הזוגיים או בשאינם זוגיים. ושם הוציא הגרעק"א מן הכלל את הרב והרבנית, הגבאים והגבאיות, ובעלי התפילה, שהם נותרו במקומותיהם בכל עת, כי בלעדס בית הכנסת לא יתפקד.

והנה לא חילק הגרעק"א את המקומות עצמם בגורל, והגורל הוא רק אם יתחילו מהזוגי או לא. ויתכן שזה מפני שאפשר להסתדר לפי רצונם של האנשים מי יהיה בר"ה ובמי ביום הכפורים. ועלה לנו כלל ראשון, שאם אפשר להסתדר מי רוצה מתי, כך יש לעשות.

אבל אם א"א להסתדר כלל, כגון שמספר המקומות קטן ממש ביחס אל ההיצע, או שאין מי שמוותר לשני, יש לפנות אל הדרך הבאה, שהיא גורל.

דיני קדימה

ומ"מ ממה שהוציא הגרעק"א מן הכלל את הרב והרבנית, הגבאים והגבאיות, ובעלי התפילה, מתבאר שלמרות שהחלוקה נקבעת בגורל, מתקיימים תחילה מתקיימים דיני קדימה, כלומר אלו שהם צורך לכלל המתפללים. ולא אמר הגרעק"א להקדים זקנים או תלמידי חכמים [ואולי מפני שהקדמה כזו תעורר ריב מי זקן ומי ת"ח, לכן ויתר על הקדמה כזו]. ומה שמצינו שדרשו

ע"פ צדק צדק תרדוף שיש לשמור על הסדר כי הכל שוים, ואעפ"כ יש להקדים ת"ח וזקן, וכמו שנביא כל זה להלן, התם שאני, שהנושא אינו לבטל, אלא רק להקדים, משא"כ כאן שהשאלה היא מי נדחה כלפי מי, לא מצינו שת"ח דוחה עם הארץ. בפרט שזכות (וחרובת שניהם) להתפלל בשווה.

האמנם הרב והגבאים והשמש וכו', אותם שהמנין צריך אותם כדי לתפקד, הם לפני הגורל, ויש להם זכות איך שיהיה.

עוד פרט מבואר להדיא בהוראות הגרעק"א, שלא יבטלו את עזרת הנשים לצורך תפילת האנשים. ואף בה יעשו גורל באופן שיהיה לבית הכנסת. והנה בדיני קדימה מסתבר שאנשים קודמים לנשים מצד חיוב התפילה בציבור, יש ללמוד שדעת הגרע"א שדיני קדימה לא שייכי כאן, אלא רק גורל. כי בבעלות על המקום כולם שוים, אנשים או נשים, מי שקנה מקום.

האמנם מסתבר בדיני קדימה, דקבועים על השנה להתפלל באותו מקום, לעומת אורחים הבאים רק לראש השנה, אפילו באים להתפלל שם בקביעות בראש השנה מ"מ הם אורחים לגבי אותו מקום, ואין כל סברא לדחות את המקומי הקבוע כל הזמן (בפרט אם שמו חרוט על הכסא ועיין דרכ"מ אור"ח סי' קמ וברמ"א שם סי' ח, דשם הכתוב על המקומות בבית הכנסת נחשב כשטר קנין), בגלל האורח הבא, ולקבוע יש זכות קדימה.

ויש לי לעיין בדבר אורח עשיר הבא להתפלל כל שנה בימים נוראים בלבד, ובתרומותיו מחזיקים את המקום משך זמן ממושך, אם יש לו קדימה כמ"ש הגרע"א בדבר הרב והגבאי וכו', דהא מבבלעדיו אין החזקה קיום למקום.

אותם שבאו ראשונים לקנות או לתפוס מקום

והנה במקום שיד הכל שוה, מבואר בחז"ל והפוסקים כי מצד דרשת "צדק צדק תרדוף" יש להקדים את מי שבא ראשון. וכל הקודם זוכה. כמבואר במשנה מס' ר"ה (פ"ג מ"ו) "זוג שבא ראשון בודקין אותו ראשון", וכמבואר בגמ' סנהדרין (ח ע"א), וכ"ה בשו"ע חו"מ סי' טו) שיש לדין להקדים את מי שהגיע ראשון. ועפ"ז כתב הגר"מ גרוס בס' מנוחת אמת (פ"ד הע' ו) לענין טרמפיאדה שמחכים הרבה אנשים, שיש זכות קדימה לעלות לטרמפ שעצר למי שממתין ראשון. וכיוצ"ב כתבו הפוסקים בעוקף תור בחנות או בבית מרחקת וכיוצ"ב. [הגר"ש אלישיב בס' בשבילי הפרשה עמי שמו, והגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' שיח, והגר"מ בלוי בס' פתחי חושן (ח"ד פ"ט הע' ל), והגר"מ זילברשטיין בס' תורת התור, ובס' משפטי התורה (ח"א סי' פד). ודלא כמ"ש בשו"ת צ"ץ אליעזר (ח"י"ח סי' סט) ובשו"ת שבט הקהתי (ח"א סי' שפג) שמהלכות דיינים אין ראייה לאיסור עקיפה בתור, דהתם מיירי אחרי שבא הדיין ולא לפני שבא הדיין רק באו בעלי הדין, עיי"ש].

ותפסית מקום ראשון היא או ע"י קניית מקום (במקום שמוכרים), או ע"י דרכים אחרות, כגון לשבת ולהתחיל להתפלל, עיין ט"ז (נור"ד בס' קצב על סעיף ז' שביא בשם משאת בנימין סי' לא) שהתשמיש של המקום הוא הישיבה עליו. וחלק על הסמ"ע עיי"ש. וכ"כ ערוה"ש בסעיף יח. ועיין בכסף הקדשים שם שגם אם הניח סידור על המקום נחשב חזקה.

אבל גם לעשות כל הקודם זוכה כלומר מי שבא ראשון לקנות מקום, או (במקום שאין מוכרים מקומות) שמי שבא ראשון זוכה במקום, לא נראה מנהג נכון, כי באים מזה למריבות כמו שראינו בעינינו בחודשים האחרונים, כאשר הגבאי נעל דלתות על אלו שבאו מאוחר יותר (וכבר בגמרא יומא כב ע"א מצינו כיוצ"ב שבראשונה היו רצים בכבש וכל הקודם זוכה לתרום את המזבח, וא' דחף את חברו, ובאו לידי סכנה וכו').

גם אין כדאי להחליט להכניס לבית הכנסת "לפי ראות הרב", או "הגבאי", ועי"ז כתיב 'והייתם נקיים מה' ומישראל'. לכן הגורל יותר טוב בזה.

האם ניתן לומר "זה המקום שלי"

והנה, בשו"ע (חו"מ סי' קעה סעיף ג) מבואר שיש דין בר מצרא במקומות בית הכנסת. ומשמע שיש בעלות על המקום, שא"כ מאי שייכא דינא דבר מצרא. אבל מאידך ברמ"א (חו"מ סי' רב ס"ז) מבואר שלא ניתן לקנות מטלטלין אגב מקומו בבית הכנסת, כי אין המקום שייך לו, אלא מושאל לו. וכן הוא למעשה בזמננו בצורת מכירת המקומות, שאין המקום שייך לאיש אלא רק מושאל לו לשבת בו במשך שנה זו, או הזמן שקנה. [ואין חילוק בין ביהכ"ס עצמו, לבין העזרת נשים, שעל כגון דא נסובו דברי הרשב"א בחזקה, ופסק השו"ע במצרות].

ויסוד הדברים הוא מחלוקת הרא"ש והרשב"א, שהרא"ש (כלל ה סי' ג) ס"ל שיש בעלות לבעל המקום, והרשב"א (ח"ה סי' רט) כתב שאין בעלות אלא משום דרכי שלום משאירים את היושב שם. אמנם עיין להרמ"א בדרכ"מ (סי' רב אות ב) שהביא מהרשב"א (בשו"ת ח"א סי' תתקלד) שיכול להקנות אגב מקומות שיש לו בבית הכנסת אפילו אינו שלו, רק שהוא מושאל או מושכר לו כמו בשאר קרקע, שהרי אפילו בבתי כנסיות שהמקומות הם של רבים וכל אחד יושב על מקום אחד הוא כמו שאול. ומבואר שקנין אגב אינו תלוי בקנין הקרקע, אלא בזכות הישיבה. וכן משמע גם מלשון הרמב"ן (שם) 'אם השאיל לו אחד בקנין ארבע אמות בחצירו ואגבן הקנה לו. וע"ע בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' שיט) כתב 'ענין חלוקת מקומות שבבתי כנסיות בשני ענינים, יש מקצת עיירות שמחלקין בתי הכנסיות למשפחות ונותנים למשפחה זו מקום מסויים בביהכ"ס ולו מקום מסויים, ואח"כ באין בני המשפחה ומחלקין אותו ביניהם למקומות לשבת בהם, הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו כל אחד כפי כבודו וכפי מעלתו, וכל שחולקין אותו כבענין זה אין לאחד מהם זכיה גמורה לא למוכרו ולא למשכנו, ואפילו אם בא להושיב אחר במקומו אם לא רצו האחרים בכך מונעין אותו, ואם בא למכרו אפילו כל בני הכנסת יכולים למחות בידו, וכ"כ רבינו שרירא גאון ז"ל. ויש מקצת מקומות שמחלקין ביניהם כל מקומות ביהכ"ס חלוקה גמורה, לזכות כל אחד בחלקו זכיה גמורה, למכור ולתת לכל מי שירצה, וכל מקום שמהגם בכך אם החזיק אחד במקום מן המקומות שני חזקה, עלתה לו חזקה, וחזקתו ראייה שהבעלים הראשונים מכרוהו או נתנוהו לו'.

ועיין בשו"ת חתם סופר (אור"ח סי' כט) שנקט למעשה שיש למתפללים קנין בגוף בקרקע בית הכנסת. אך מהנתיבות המשפט (סי' קצב סק"ו) משמע דאין קנין בעלות על כסאות רק זכות שימוש, ורק בימי קדם היה בעלות גם ליורשים, אבל היום יש רק זכות תשמישים, וזה מוגבל לכללים של הגבאים. ובשו"ת מהרש"ם (ח"ה סי' א) ס"ל שהנתה"מ חולק על החתם סופר. אכן באמת מפורש מהנתה"מ (סי' קצב סק"ב) שיש למתפללים זכות בגוף הקרקע, שהרי כתב לגבי ביהכני"ס שנשרף ובאים למכור מקומו כדי שיהיה מעות לבנות חדש, שחייבים השורפים לשלם לחברי ביהכני"ס את חלקם כפי שווי המקום שלהם בחורבנו. והיינו כאשר המתפללים קנו מקום בבנין קיים. ומ"ש הנתה"מ שאין לו קנין בגוף הקרקע אלא שיעבוד, היינו כנראה בצורת מכירת המקומות של זמננו.

וע"ע להרדב"ז (ח"ב סי' תרכח) שחילק באופן אחר, בין ביהכ"נ של יחיד שבו בלבד יש חזקה, לבין ביכני"ס של רבים, כמו המצוי אצלנו, שבוה אין חזקה, ו"מכירת מקומות" היא רק זכות ישיבה לזמן מסויים, וכמקובל.

בפרט ברוב בתי כנסת שלנו, שנבנו בשיתוף ממון כל הצבור, וניתן לכל שותף זכות לקבל בו מקומות, הרי כל אחד ואחד שותף וחבר בכל ענייני בית הכנסת, ולפיכך אף כאשר מייחדים לחבר מקום מסויים, אין זו אלא למען הסדר והקביעות, אך אין לו קנין בעצם המקום, כי אם חברות הכוללת זכות ישיבה.

האם הזכויות תלויות ברמת הסיכון

אמנם בעצם חלוקת הזכויות בבית הכנסת, יש לדון בצד נוסף, שלא נידון בימי רעק"א, כי אז היה הסיכון שווה לכל הציבור, והריחוק היה נדרש לכל אדם בשווה, אך כפי הנראה במגיפה עתה, אין הסכנה שווה לכל, והציבור מחולק לקבוצות סיכון ברמות שונות, ואם כן יתכן שגם זכויותיהם חלוקות.

כי בגמרא (ב"ק קט"ו ע"ב) אמרו לגבי ספינה שהיתה מהלכת בים ועמד עליה נחשול לטובה ובאים להקל ממשאה, שמחשבין לפי משאוי ואין מחשבין לפי ממון, כלומר שזה ישליך משקל מאה ליטרין של זהב וזה ישליך מאה ליטרין ברזל, דכולם באותה סכנה. וכמבואר ברש"י שם. אמנם בשו"ת צמח צדק (סי' יח) דקדק מדבריו, שדוקא כשכבר השליך מאה ליטרין זהב אין יכול לכפות את חברו להשליך אלא מאה ליטרין של ברזל, אבל לכתחילה יכול בעל הזהב לכוף את חברו שישליך רק הוא מאתיים ליטרין של ברזל ובעל הזהב ישלם לו מאה ליטרין של ברזל מתוך הזהב, כמו שאמרו (ב"ק פא): 'תנאי בית דין הוא שיהיה זה שופך יינו ומציל דובשנו של חבירו, ונוטל דמי יינו מתוך דובשנו של חבירו'. והביאו הפתחי תשובה (ח"ו"מ רעב סק"ב), אבל פקפק בדבריו עיי"ש.

נ"יש להוסיף עוד מ"ש מהר"ק (שורש קכד) שאף באופן שיש לאחד זהב וברזל ולשני רק זהב, ונמצא שהמשליך ברזל ישאר לו הרבה זהב, ואילו המשליך כנגדו זהב ישאר לו רק מעט, אין בעל הברזל מחויב להשליך יותר, ומוכח שהדין אינו תלוי כמה בא להציל, אלא בחלקו בסיבת הסיכון, וכיון שהמשאוי גורם את הסיכון, מחשבים רק לפי משאוי ולא לפי ממון, וכן משמע מלשון התוס' רי"ד (ב"ק שם) כי אף שהיו הנפשות והממון בסכנה, אין מחשבים לפי ממון ולפי נפשות, כיון שהמשא הוא גורם ההיזק.

עכ"פ מבואר שאם הסכנה שווה לשניהם, שניהם צריכים לשאת בה בשווה, אע"פ שלאחד יש צער יותר גדול. (רק אם ניתן להשוות את הצערים מלכתחילה יש לעשות זאת, וזה ע"י שבעל הברזל ישליך מאתיים ובעל הזהב ישלם לו מאה). אבל בנידוננו שהסכנה לאוכלוסיות סיכון גבוה יותר, א"כ אין החשש שווה על כל אחד, והדעת נותנת שמי שיש עליו יותר חשש יש עליו לפנות את מקומו יותר. ואע"פ שהיה עלינו ללכת אחר יכולת ההדבקה לאחרים, ולא אחרי יכולת ההידבקות מאחרים, הנה כיון שכל מניעת ההתקבלות הרגילה היא כדי להגן על כל צבור יחד, והכל חייבים בשלום כולם, כדי שיהיו פחות חולים בציבור (ואז כל הציבור נפגע). והדעת נותנת שאלו היכולים יותר להיות חולים, צריכים לוותר יותר.

סיכום הדברים:

- תחילה יש להוציא מזכות קבלת מקום ילדים לפני גיל מצוות, מבוגרים, ומתפללים בסיכון.
- אח"כ יש להסדיר מקומות עבור הרב, התוקע, החזן, הקורא בתורה, הגבאי והשמש. כיון שהם נצרכים עבור קיום התפילה. (הם ונשותיהם).
- לאחר מכן יש לילך לפי סדר העדיפויות הבא:
- קבוע במקום כל השנה, קודם לאורח אפילו אורח קבוע בר"ה.
- מי שיש לו כבר כסא קנוי משכבר הימים, או מי שהקדים וכבר קנה כסא עכשיו, זכה.
- עשיר המחזיק מכספו את בית הכנסת לתקופה ממושכת, אפילו הוא רק אורח בר"ה.
- ומעתה לגבי שאר המתפללים, ע"פ מה שנתבאר יכולים לנהוג או בשיטת 'כל הקודם זוכה', או בשיטת 'גורל'. ושתי השיטות נכונות להלכה, אבל יותר מומלץ להשתמש בגורל, כי בשיטת הקודם זוכה יכולים לבוא לידי ריב.
- אינו דבר נכון שהרב או הגבאי יחליטו לבדם, כי באים בזה לידי חשדות. ולכן אחר התבחינים הנ"ל, ישלימו את זהות הזכאים להשתתף בתפילה, ע"י גורל.

וכל הנ"ל הוא דווקא בבית כנסת ציבורי או מוקדש לצבור, כמורוב בתי הכנסת. אבל בית כנסת שהוא פרטי של אדם (בהקמתו וביצויו שבו ובאחזקה שלו) יכולים הבעלים להחליט לבדם למי תינתן רשות תפילה אצלו בימים הנוראים ולמי לא.